

СУЧАСНІ ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ: ЛОКАЛЬНІ І ГЛОБАЛЬНІ ВИМІРИ

МОДЕРАТОР – Загороднюк Валерій Петрович - доктор філософських наук, професор, завідувач відділу філософської антропології Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України

Кленко Сергій Федорович

доктор філософських наук, доцент, заступник директора з науково-дослідної роботи та міжнародного співробітництва

ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ, КАДРОВИЙ І НАУКОВО-ОСВІТНІЙ АСПЕКТИ

Широкомасштабна війна Росії проти України – це спроба агресивної російської автократичної клептократії винищити потенціал українського народу.

Українська перемога можлива лише у випадку перевищення потенціалу України над потенціалом Росії. Оскільки теперішня Росія має у десятки разів більш територіальні, матеріальні, фінансові та людські ресурси, ніж Україна, людський потенціал України знаходиться перед вирішенням надзвичайного завдання: потрібні реальні та нетривіальні плани розгрому ворога. Віковий російсько-український антагонізм із приводу життєвого простору («землі»); влади («державності»); національних ідентичностей («нація, народ»); місця в системі міжнародних відносин (суб'єкт, статус) [11] у всіх аспектах суспільного буття постійно ставив це завдання, але вирішувалося воно вкрай важко і зрештою незадовільно. І ці плани, завдання щодо розгрому ворога не можуть залежати лише від надходження західної допомоги, а вимагають дослідження людського потенціалу і віднайдення засобів його підвищення в Україні. На виконання цього завдання і спрямована пропонується розвідка.

Спочатку декілька зауважень про історію пізнання людини як потенційної істоти і про визначення понять, які можна простежити у нещодавно розроблених концепціях потенціології та метаантропологічного потенціалізму.

Людина зростає як потенційна істота, яка здебільшого намагається реалізуватися в цьому житті, і яка, на жаль, нерідко втрачає свої можливості розвитку унаслідок найрізноманітніших несприятливих обставин суспільного буття. На думку відомого вченого-гуманітарія, професора університету Еморі (Атланта, США) М. Епштейна, «першим мислителем,

який поставив потенційність на початок всіх початків, був Плотін (бл. 203 – бл. 269). Вихідна категорія його філософії – «Єдине», яке є причиною самого себе, стоїть вище за будь-яке буття і пізнання і в якому все сходиться вєдино і ніщо не проявляється як окреме. «Що таке /єдине/? Потенція речей. Якби її не було, то і все не існувало б ...» [16]. Підсумок дослідженням потенційності від часів Плотіна до наших днів М. Епштейн підбив у монографії «Філософія можливого». Вважаючи, що модальності суцього, можливого, необхідного лежать в основі мислення та мови, він вперше систематично досліджує значення модальностей для філософії та всього комплексу гуманітарних дисциплін і обґрунтовує посибілізм як нову методологію гуманітарних наук. М. Епштейн пропонує послідовний опис модальних категорій, що виводяться з однієї специфічної ознаки (предикату «могти»), і обґрунтовує проект нової філософської дисципліни – потенціології, науки про «могти» (подібно до того, як онтологія є наука про «бути», а епістемологія – про «знати»).

Як показує М. Епштейн, онтологія виявляється недостатньою для осмислення «могти» – головного модального предикату, що не зводиться до «бути». На думку М. Епштейна, потенціологія виявляє філософську спільність низки проблем, які раніше окремо ставилися історією, психологією, етикою, фізикою, економікою, юриспруденцією, і має досліджувати «рух від суцього до можливого, від традиції до експерименту, від реального до віртуального, від теорії до гіпотези, від детермінізму до імовірнісних і випадкових процесів». У цьому сенсі потенціологія – не просто сума раніше розкиданих знань із різних дисциплін та вчень про «могти»: це вираз духу ХХ століття, який ставить під питання категорії «реальності», «знання», «істини» – і ставить знак «може бути» над входом до третього тисячоліття» [там само, с.321].

До проблеми розвитку життєвого потенціалу звертаються і українські автори С. І. Пирожков та Н. В. Хамітов. Спираючись на очевидну тезу, що «нові горизонти відкриваються перед тими країнами, чий суспільний устрій виявиться здатним максимальною мірою забезпечити, з одного боку, реалізацію творчого потенціалу своїх громадян, а з другого – задоволення їхніх потреб», яку Пирожков С. І. сформулював ще 1991 р. [13, с. 67], ці автори у монографії «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини» ставлять проблему винайдення ефективної методології осягнення країни як суб'єкта історії та геополітики і для її розв'язання розробляють методологію метаантропологічного потенціалізму, що дозволяє зрозуміти реальні можливості країни для створення її гуманістичного цивілізаційного проекту, який сприятиме гідній самореалізації людини. Під «життєвим потенціалом» у широкому сенсі розуміється цілісність головних можливостей людини – і тілесних, і душевних, і духовних, тоді як суб'єктність означає міру актуалізації цих можливостей. Усвідомлення цього дає можливість

розглядати метаантропологічний потенціалізм не як суто методологічну стратегію соціогуманітарних теорій, але як практичну парадигму розвитку країни» [12, с. 50]. Автори вважають, що «ініціюючи ноосферну цивілізацію, тобто цивілізацію цілісності тілесного, душевного й духовного розвитку людини, Україна здатна набути справжню цивілізаційну суб'єктність у світі». Для цього необхідно звернутися до методології розвитку потенціалу людини, нації, людства «від буденних до вищих життєвих і духовно-моральних проявів, що дає змогу побачити роль міграцій у процесі реалізації суб'єктності, проаналізувати необхідність і можливість нової безпеки й суб'єктності в умовах гібридної війни, усвідомити євроатлантичний вектор як каталізатор суб'єктності України, його значущість для набуття суб'єктності цивілізаційного проєкта нашої країни, суспільної консолідації, а також досягнути світоглядну суб'єктність України» [там само, с. 232].

Утім, як потенціологія М. Епштейна, так і метаантропологічний потенціалізм не апелюють у своїх розробках до категорій «людський потенціал» і «людський капітал», що міждисциплінарно досліджуються і вимірюються у Доповідях ООН про стан людського розвитку [4] та Світового банку про людський капітал [2].

Поняття «людський потенціал» має десятки визначень, але зазвичай ним охоплюють вміння, навички, уявлення, установки, цінності, взаємини, особливості поведінки, мотивуючі чинники, ресурси і умови, які дозволяють окремим людям, організаціям тощо виконувати свої функції і досягати своїх цілей [1]. Аналогічно визначається людський капітал як «сукупність знань, навичок та досвіду людей, їх економічна цінність, перспективність та відповідність як нинішнім потребам суспільства, так і майбутнім» [7]. Можна погодитися, що «різні визначення людського потенціалу у сучасній науковій літературі або не відрізняються від поняття людського капіталу, або ідентичні визначенню поняття трудового потенціалу суспільства» [15, с. 13].

Вважається, що Україна постійно «продовжує крокувати вперед до кращого розвитку людського потенціалу» з того часу, як ООН розпочала 30 років тому дослідження так званого Індексу людського розвитку (ІЛР), за яким національний розвиток варто оцінювати не лише за національним доходом, а й за рівнями життя, грамотності, освіченості і довголіття [14]. На їх основі щорічно і розраховується інтегральний показник ІЛР, що використовується для міждержавного порівняння і вимірювання. Наприклад, протягом періоду між 1990 та 2019 роками Україна, Сербія та Російська Федерація зазнали різного ступеня прогресу у напрямку підвищення ІЛР [3].

У відповідному інформаційному повідомленні, заявлено, що «Пристосувавшись до наслідків нерівності в суспільстві у сферах розвитку людського потенціалу, Україна досягла високих показників у порівнянні зі своїми великими сусідами по регіону — Росією та Казахстаном []».

Значення ІЛР України на 2019 рік становить 0,779, що робить її належною до країн високого рівня людського розвитку (74 місце серед 189 країн і територій). Вона ділить цю позицію з Гренадою, Мексикою, а також із Сент-Кіттсом і Невісом. У період з 1990 по 2019 рік значення ІЛР України зросло з 0,725 до 0,779, збільшившись на 7,4 відсотка.

Водночас, якщо у глобальному масштабі Україна перебуває в категорії країн високого людського розвитку (ІЛР вищий від 0,753), проте вона демонструє нижчий від середнього показник у межах регіону Європи і Центральної Азії (0,791) і відстає від інших країн регіону – Казахстану (0,825) і Росії (0,824).

У дослідженнях Світового банку встановлюється індекс людського капіталу (ІЛК). На відміну від більшості інших країн, в Україні не спостерігалось поліпшення рівня ІЛК у період між 2010 і 2020 роками. Інститут майбутнього у своїй доповіді вказує, що якщо 70% національного багатства розвинутих країн формується їх людським капіталом, то в Україні – лише 30%. «Ще гірше те, що поки розвинуті країни свій людський капітал примножують, Україна його втрачає: демографічні та міграційні втрати, невідповідність освіти та кваліфікації працівників вимогам часу, низькі продуктивність праці та інноваційність економіки ведуть нас до катастрофи... Наднизька продуктивність праці в Україні продовжить знижуватися, хоча вже зараз один український працівник за рік виробляє стільки ж продукції, скільки німець за 17 днів» [7].

Інститут майбутнього проаналізував важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі, вказав на відсутність у суспільному дискурсі «чіткого усвідомлення суті поняття «людський капітал», розмитість термінології, брак кількісно-якісних оцінок та застаріле сприйняття впливу людського капіталу на економіку», що призводить до «відсутності його у риториці влади та політиків чи урядових пріоритетах» і спробував окреслити стратегічні інтереси України у цьому напрямі [там само].

Такий стан людського капіталу / потенціалу України викликає стурбованість дослідників, тому вони пропонують прискорення накопичення гуманітарного та інтелектуального потенціалу, приведення кадрового забезпечення країни і науково-освітнього потенціалу нації у відповідність до вимог інноваційно-орієнтованої економіки, утім питання розвитку людського потенціалу так і не почало кардинально по-новому розв'язуватися у незалежній Україні.

Риторика про крокування вперед до кращого розвитку людського потенціалу не підтримується конкретними заходами у суспільстві з розвитку інституційного потенціалу та кадрового потенціалу. Підтвердженням цього є масове повернення мільйонів наших громадян із західних країн, у яких вони шукали тимчасового прихистку від війни, внаслідок неможливості включитися у європейський ринок праці з різних причин, зокрема, через незнання мов.

Усе ж Володимир Горбулін справедливо вважає, що «потенціал України дозволяє викувати ланцюга стримування для самого завзятого агресора. Просто потрібно працювати, не шкодуючи сил» [8]. Вказані у його книзі необхідні кроки підготовки до майбутніх воєн як до воєн майбутнього і досягнення технологічної переваги над ворогом передбачають передусім високий рівень людського потенціалу. Загальновідомо, що для того аби український народ реалізував свій повний людський потенціал, необхідні великі за обсягом і цілеспрямовані інвестиції в освіту, охорону здоров'я і соціальний захист. На нашу думку, проблема також у тому, що суспільству і державі не вдається досягти синергізму інституційного, кадрового і науково-освітніх аспектів людського потенціалу.

Хоча гіпотеза Д. Аджемоглу і Д.Робінсона, що стан суспільства залежить від конфігурації розвитку його інституцій / інститутів, не містить відповіді про чинники їх розвитку [5], та потрібно погодитися з тезою про доцільність інклюзивного інституційного розвитку. В Україні ми спостерігаємо множення правоохоронних, освітніх та інших інституцій, дублювання між ними функцій, втім доходимо до ситуацій, коли важливі суспільні проблеми виявляються без відповідного інституційного догляду. Це й зобов'язує звернути увагу на поняття і соціальне значення інституційного потенціалу.

Інституційний потенціал найповніше досягається з точки зору системного підходу як конфігурація ресурсів (персонал, матеріальна база, інформаційна база, фінансові ресурси), жорстких елементів (стратегічне планування, технологічне забезпечення, організаційна структура) та м'яких елементів (стиль управління, навички персоналу, корпоративна культура). Інституційний потенціал залежить як від внутрішніх факторів організації (рівень лідерства керівництва, стан кадрів, матеріального забезпечення, глибина інституційних знань та інституційного досвіду, розуміння функціоналу організації), так і від рівня загального інституційного потенціалу регіону, країни і світу в цілому.

Проведене міждисциплінарне дослідження поняття інституційного потенціалу та інституційного розвитку на прикладі обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти (ППО) встановило, що ці інституції, покликані бути «інститутами розвитку» освіти, внаслідок консервування законодавчого вирішення щодо їх статусу як ЗВО, локальне утримування їх у режимі функціонування, виявляються неефективними, але водночас стійкими інститутами, які в інституціональній теорії називають «інституційними пастками». Щоб вивести будь-який інститут зі стану інституційної пастки рекомендується слідувати Стандартним принципам розвитку потенціалу, розроблених ПРООН як праксеологічні рекомендації [10].

Утім в освіті України інституційні пастки не лише в системі ППО. Освіта як сфера розвитку людського потенціалу на сьогодні зобов'язана серйозно змінюватися. Світ переживає наслідки пандемії та деглобаліза-

цію. Через триваючий пролог третьої світової війни в Україні необхідна стрімка розбудова економіки та нової системи міжнародної безпеки. В результаті багато освітніх програм в Україні уже не відповідають потребам аудиторій і суспільства. Підхід України до розвитку і реалізації розвитку людського капіталу потребує переосмислення та відповідного навчального і науково-освітнього «розвороту» у напрямі до метаосвіти, яка проводитиме переконфігурацію знання з метою його легшого розуміння і швидшого засвоєння та надаватиме знання «усе меншого й меншого про все більше і більше» замість традиційного звуження спеціалізацій у вищій освіті [9].

Ключовим для досягнення цієї мети сьогодні бачиться перетворення ЗВО на заклади навчання протягом усього життя та «роздемотивацію» демотивованих учнів, студентів і викладачів.

Цілі надійного (сталого) розвитку (ЦСР) закликають країни світу «сприяти можливості навчання впродовж усього життя для всіх» як центральній стратегії для досягнення сталого майбутнього. Перетворення ЗВО на заклади навчання протягом усього життя є ключовим для досягнення цієї мети, що було заявлено у рамках Всесвітньої конференції ЮНЕСКО з вищої освіти (UNESCO World Higher Education Conference 2022, WHES2022), яка нещодавно відбулася у травні 2022 у Барселоні. Адже ЗВО мають унікальне положення для формування суспільства та його людського потенціалу завдяки своєму досвіду у виробництві знань, розвитку компетентностей, навичок та комунікацій.

Українська освіта в найближчому майбутньому має змінитися і в аспекті ліквідації у своїй системі демотивуючих чинників. Окремі дослідники і спостерігачі в українських університетах вказують, що внаслідок різних причин певна частка студентів демотивована щодо розвитку свого потенціалу. З іншого боку, багато викладачів виявляються під загрозою звільнення через так звану «не-студентоцентричність» – відмову ставити гарні оцінки неуспішним студентам. Окремі ректори дбають швидше про власний статус, ніж про впровадження європейських академічних цінностей. Їх цілком задовольняє університет як фірма з надання соціальної послуги «щоб діти не вешталися» і місце фінансування державою імітації вищої освіти у формі надання молодим людям можливості здобути «статус студента + звільнення від армії + диплом + трішечки соціалізації».

Подолати ці суперечності у вищій освіті у розвитку людського потенціалу покликана академічна відповідальність як системотвірний метод інституційного потенціалу ЗВО. Проте її питання не є на сьогодні однозначними, оскільки притягнення до академічної відповідальності за наявності необхідних умов не може базуватися на обґрунтованих, зрозумілих та прозорих процедурах, а загалом прогресивна ідея академічної доброчесності та нагальна потреба підвищення довіри до результатів навчання,

у тому числі і до творчих наукових досягнень, потребує ще активної наукової дискусії та вдосконалення нормативного регулювання [6, с.10-12]. Академічна відповідальність має точки перетину з юридичною відповідальністю, але не співпадає з цим поняттям, тому вона як стрижень інституційного потенціалу повинна формуватися як юридична (цивільна, трудова, адміністративна, кримінальна), так і як соціальна, морально-етична, корпоративна відповідальність [там само, с.35].

Отже, завдання впоратися з військовими, воєнними, екологічними, науковими та технологічними змінами і викликами, які впливають на наше суспільство, і відповідно до них формувати людський потенціал вимагає творчих та інноваційних відповідей політики щодо його розвитку і реалізації.

Список використаних джерел

1. Capacity Development: Why, What and How, Joe Bolger, CIDA Policy Branch, Capacity Development, Occasional Series, Vol.1, No.1, May 2000.
2. Human Capital Project // <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>.
3. Human Development Report 2020. The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene Briefing note for countries on the 2020 Human Development Report Ukraine // UKR.pdf (undp.org).
4. Human Development Reports 1990-2020 // <https://hdr.undp.org/en/global-reports>.
5. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають походження влади, багатства та бідності. 2-ге вид., випр / Пер. з англ. і наук. ред. О. Дем'янчук. К.: Наш формат, 2017. 440 с.
6. Академічна відповідальність: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15 квітня 2021 р.). Київ: Київський регіональний центр НА-ПрН України, 2021. 140 с.
7. Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. Якою має бути стратегія України від UIFuture 18.06.2021 // <<https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakoyu-maye-buty-strategiya-ukrayiny/>> .
8. Горбулін В. Як перемогти Росію у війні майбутнього. К.: Видавництво Брайт Букс , 2021. 248 с.
9. Клепко С. Ф. Ідеал освіченості для людини у XXI столітті : метаосвіта // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2012. № 992. С. 94–100. Серія «Філософія. Філософські перипетії».
10. Клепко С. Ф. Як інституційному потенціалу вийти з інституційної пастки: випадок менеджменту розвитку // Постметодика. 2020. № 2. С. 50-58.
11. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2017. 880 с.
12. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. 256 с.
13. Пирожков С.І. Образ людини і трудовий потенціал населення // Філософська і соціологічна думка. 1991. № 7. С. 66–81.

14. Україна продовжує крокувати вперед до кращого розвитку людського потенціалу. 15 DECEMBER 2020 // <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/>
Україна продовжує крокувати вперед до кращого розвитку людського потенціалу

15. Формування і розвиток людського потенціалу регіону: сутність, сучасні тенденції та методи оцінювання / Під ред. В.Г.Никифоренка / МОН України. Одеський нац. економічний ун-т. Одеса : ВОІ СОІУ «Атлант», 2018. 103 с.

16. Эпштейн М. Н. Философия возможного. СПб. : Алетей, 2001. 334 с.

Шалашенко Геннадій Іванович

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу філософської антропології Інституту філософії імені Г. С. Сковороди АН України

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО «ЗАМИРЕННЯ» ЛЮДИНИ З ПРИРОДОЮ У ФІЛОСОФСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ Г. ПЛЕСНЕРА

1. Про ідентичність із точки зору філософської антропології

У певному сенсі можна сказати, що проблема ідентичності людини є ледь не єдиною проблемою філософської антропології, оскільки всі різноманітні перспективи парадигмального та методичного ядра філософської антропології так чи так орієнтуються саме на два таких основних питання: «Ким є людина?» і «Чим є людина?» І навіть більше, можна стверджувати, що філософська антропологія, незважаючи на власні провокації і заохочення до використання можливостей трансдисциплінарного перетинання кордонів суміжних галузей людинознавства, більшою мірою опікується саме *запитом* щодо людяності як такої, *ніж* конкретними і численними *відповідями* як реакціями на таку запитувальну домінуючу людської орієнтації у світі.

Історичний підхід до питання про самовирізнювання дозволяє не лише спостерігати *певну* *генезу* цієї здатності, але й відстежити той факт, що її «прогрес» водночас являє собою акумуляцію небезпеки саме так, а не інакше вибудовувати взаємозв'язки з неживим і живим, а серед живого – із несвідомою, просто свідомою та рефлексивною (самосвідомою) поведінкою. І небезпека ця не в останню чергу пов'язана зі спрямуванням ідентифікаційних практик людини майже винятково в абстрагуювальне русло безперечно необхідних для ідентифікації дефініцій – *персони, суб'єкта, члена родини, громадянина* (Гегель), що неодмінно провокує потужну ідеалістично-дуалістичну тенденцію людського самовизначення. Проте якщо, суголосно з Дьюї, убачати у філософському дуалізмі більше схоплене словом визнання глухого кута, у який заходить сам процес здійс-